

op Perelmaniaanse inzichten, hetgeen representatief is voor de populariteit die deze inzichten in juridische kring nog altijd genieten.

Juristen zijn zich de laatste tijd overigens intensiever met argumentatie-onderzoek gaan bezighouden. Daarvan getuigen, naast de bijdrage van Overeem, ook de speciaal op de rechtspraak betrekking hebbende bijdragen van SOETEMAN en HENKET. Soeteman maakt tevens nadrukkelijk duidelijk dat de accenten in de rechtsfilosofie de afgelopen decennia enigszins verscho-ven zijn van de leer naar de theorie. Wat de evaluatie van argumentatie betreft, wordt onder meer aansluiting gezocht bij argumentatietheorie, logica en linguïstiek.

Onderzoekers zoals PANDER MAAT en WINKELMEIJER laten zich minder goed bij een bestaande stroming in het argumentatie-onderzoek indelen, maar de raakpunten met de eerder besprokenen zijn toch evident. Dat geldt ook voor diverse onderzoekers die hier niet aan de orde zijn geweest, omdat zij toevallig geen lezing hebben gehouden op het VIOT-congres. Denk bijvoorbeeld aan BARTH en SCHELLENS. De afwezigheid van bijdragen van deze onderzoekers kan maken dat het beeld enigszins vertekend wordt, zoals het ook min of meer toevallig is dat deze keer de drogreden van de stroman aan de orde is geweest en bijvoorbeeld niet gesproken is over ongeoorloofde generalisaties zoals 'de krakers' of 'de kerk'. Maar om een juist en volledig beeld te krijgen van *the state of the art* zou toch eerst ook de internationale situatie in het argumentatie-onderzoek bekeken moeten worden. Deze inleiding is daarvoor niet de meest geschikte plaats.

Het overzicht van bijdragen die op het VIOT-congres 1984 aan Argumentatietheorie & Retorica geleverd zijn, is hiermee rond. Door middel van een schets van de onderwerpen die aan de orde komen en van de ontwikkelingen in de benadering is duidelijk gemaakt in wat voor uiteenlopende perspectieven argumentatie door de aan deze bundel meewerkende auteurs geplaatst wordt.

De gecompliceerdheid van informele discussies

Henk Pander Maat

1. Inleiding: discussiëren als (te?) complexe vaardigheid

Van den Hoven (1982) geeft drie criteria waaraan een taalverkeerstaak moet voldoen om goed geoperationaliseerd te kunnen worden:

- het moet gaan om een homogene klasse van handelingen,
- die geanalyseerd kan worden in een stelsel van deelhandelingen,
- voor elk waarvan een krachtige heuristische gegeven kan worden.

Het is twijfelachtig of informeel discussiëren¹ ook maar aan één voorwaarde voldoet. Voor (schriftelijk) 'een kritiek formuleren' slaagt Van den Hoven er min of meer in een procedure te ontwikkelen, hoewel men ook hier van mening kan verschillen over de homogeniteit van de deelhandelingen en de kracht van de gepresenteerde heuristieken.

Wanneer we 'een kritiek formuleren' vergelijken met 'discussiëren' vernemen we de complicaties zich. Als we afzien van de vaardigheden die bij het voorbereiden van de discussie door de deelnemers vereist zijn (vooral: het kritiseren van gelezen stukken en het vormen van een eigen standpunt) is een discussie minstens op de volgende punten ingewikkelder:

- het is een gesprek, waarin handelingen als analyseren en kritiseren in een veel hoger tempo verricht moeten worden;
- de standpunten die geanalyseerd en gekritiseerd moeten worden liggen niet vast maar worden vaak geherformuleerd;
- het is een meerpartijen-gesprek met specifieke coördinatieproblemen omdat niet iedere bijdrage een reactie is op de vorige;
- de deelnemers verdedigen zelf een standpunt.

Het laatste punt voegt een totaal nieuwe dimensie toe en het is dit punt dat ik vooral als probleem voor deelnemers en analisten zal demonstren. Het is ook strikt argumentatietheoretisch het meest interessant.

2. Soorten verschillen

Handleidingen op het terrein van de analyse en kritiek van argumentatie, en het onderzoek waarop zij zich baseren, zijn tot dusver sterk gericht op schriftelijke argumentatieproducten. De gespreksvoorbeelden die voorkomen zijn meestal gefingeerd en altijd gestileerd. Een van de consequenties² hiervan is dat men zich bijna alleen bezighoudt met verschillen waarin slechts één standpunt centraal staat. Van Eemeren, Grootendorst & Kruijer (1983)

10. C. hh ja dan e::h kijk ze hebben 'n heleboel mensen van hun/hun
 11. C. leven be:/berofd (1.1) en ik vind gewoon die kunnen gewoon niet
 12. C. vrij rond blijven lopen dan. ja,
 (0.6)
 P. ('n) gevaar voor de mensheid dus.
 W. ja
13. C. gwoon 'n gevaar voor de hele maatschappij want dan zitten ze
 14. C. misschien 'n paar jaar en dan komen ze d'r weer uit, (hhh) en
 15. C. misschien dat e:h nou ja familieleden of e:h gewoon e:h
 16. C. kennissen of vrienden (hh) die (dan) misschien om zijn gekomen
 17. C. dan gewoon de hele tijd met de gedachte lopen van e:h
 18. C. (hh) nou ja ze lopen nog rond of hij loopt nog rond (of zij).
 19. P. hm hm
 J. ja maar je moet misschien ook wel kijken van e:h
 C. gewoon 'n gevaar (voor)/
20. J. waarom ze nou e::hm / (0.6) waarom ze 't gedaan hebben. ze kunnen wel
 21. J. niet zijn, of ze/ze kunnen wel in problemen zitten en zo en
 23. J. nou kan je wel zeggen ja hh (d'r is) één mens in de problemen (en)/
 C. jamaar (dan is er toch die/ dan is 't al
 W. dan is 't al
24. W. te laat.
 P. ho es effen (laat e:h Jacqueline 's effe uitspreken)
 J. en dan e:h
 25. J. dat/gelijk maar afmaken of tenminste: 'n doodstraf geven. (0.6)
 C. ja
 26. C. maar ( ) zijn dan toch 'n gevaar voor de maatschappij? (1.0)
 J. ja
 27. J. ma/
 C. dan kan je toch niet zomaar rekenen van nou:: hij
 28. C. zal wel e:h 'n rare vader hebben of zo of e:h (.) moeilijk
 29. C. thuis?
 J. jamaar/ je we/ je weet niet wat die mensen hebben
 30. J. (en eh) ik vind daar moet je toch eerst wel naar kijken hh niet
 R. ja.
 31. J. gelijk zeggen van hh hup e:h doodstraf. (1.2)
 R. je kan (niet) iedereen
 32. R. zeggen van e::h g/gooi ze maar aan de galg. hh je moet ('t)
 33. R. eerst (e) kijken naar de achtergronden en motieven en zo,
 34. R. als 't e:h/ nee.
 J. ja! ze doen zoiets niet zomaar. ja maar je gooit
 C. ja maar je gooit

hebben hierover nagedacht en geven daarvan blijk door het invoeren van een *typologie* van geschillen, waarin naast 'ongemengde' ook sprake is van 'gemengde' geschillen. In het eerste geval betwijfelt iemand een propositie van de ander slechts, in het tweede geval stelt hij dat zij onwaar is en zijn er dus twee standpunten in het spel. Nu gaat de argumentatieve werkelijkheid nog een stapje verder: er zijn discussies waarin de twee standpunten niet één propositie betreffen maar slechts één referent. Op dit type geschil is nog vrij weinig gewezen. Een uitzondering vormt Wunderlich (1980).

Wunderlich geeft voorbeelden als 'negers zijn lui' vs. 'negers zijn muzikaal' en spreekt van standpunten die *pragmatisch contrair* zijn, in die zin dat de tegenstelling niet direct zichtbaar is aan de logische weergave van de proposities, maar berust op 'associaties' die met de verschillende predikaten verbonden zijn (o.c., 114-115). Het geschil dat hier onder aan de orde zal zijn is minder 'willekeurig-associatief' contrair, in die zin dat het hier gaat om verschillende beleidskeuzes ten aanzien van één probleemsituatie. Hier staan de standpunten sneller op gespannen voet met elkaar, omdat maar één beleid gevoerd kan worden.

Mijn bedoeling met de nu volgende analyse is te laten zien dat een dergelijk geschil in een informele discussie specifieke structuren kan opleveren.

3. Analyse: een contrastief discussiebegin

Material

De discussie waaruit hieronder een beginfragment wordt weergegeven is opgenomen in het kader van een onderzoeksproject bij de SCO naar de beoordeling van discussievaardigheid³. Vierde klas middelbare scholieren (Renze (R), Cecile (C), Jacqueline (J) en Wijnzen (W)) praten hier over voors en tegens van de *doodstraf* onder leiding van een voorzitter (Paulien (P)).

Doodstraf - Paulien (P) - voorzitter

Deelnemers: Renze (R), Cécile (C), Jacqueline (J) en Wijnzen (W)

1. P. e:h, de doodstraf (.) de laatste tijd neemt de misdaad/
 2. P. neemt steeds meer toe, hh ik zal ( ) 'n voorbeeld geven, (0.6)
 3. P. 'n e::h groep terroristen plaatst 'n bom in ('n) vol ((sn)) (stoe)/
 4. P. voetbalstadion/stadion hhh moet je doen? (.) kunnen ze
 5. P. blijven leven of moe je ('t) toeschrijven aan 'n hh (.) zieke
 6. P. geest en moet je ze helpe: beter maken voor de maatschappij
 7. P. of zo? licht es toe. licht es toe.
 C. nee. hè? (.) nou
 - (1.1)
 R. ( )
 8. C. ik vin e::h m/met dat soort dingen met moord en e::h (.)
 9. C. gewoon e:h zo'n bom dan in zo'n s/ eh in zo'n vol stadion

35. C. toch geen bom e:h bijvoorbeeld om dat e::h dingen gooi je
 36. C. toch niet in 'n overvol stadion?
 - (0.8) ja wie doet dan (ook)
 R. ( )/ke d/ je doet toch ook niet voor de lol? (0.4)
 37. R. ( )wat jij zegt ( )/
 W. ( )
 38. R. je hebt 't wel 'n be/bedoeling mee? (0.4) daar kan je (dan)
 39. R. ook eerst naar kijken. (0.5) en niet meteen zeggen van
 40. R. ze hebben mo/mensen vermoord dus e:h moeten ze
 41. R. maar meteen e::h de doodstraf hebben.
 C. jamaar je hebt
 W. maar wat
 J. jamaar/
 42. C. toch niet 't ( )
 W. jij zegt van/wat zij/ jij ook zegt van hup doodstraf
 43. W. dat gebeurt (tuurlijk) niet. hh d'r gaat 'n e::h 'n maanden
 44. W. of jarenlang proces aan vooraf

Analyse

Voor de analyse heb ik eerst proposities in de volgorde van realisering uitgeschreven, waarbij hier en daar explicitering nodig was⁴. In een volgende stap heb ik de verschillende standpunten die aan de orde zijn geformuleerd. Daarna heb ik alle proposities in verband met de standpunten geïnterpreteerd, namelijk als *formulering* ervan (al of niet gepaard gaande met een verwerping), als *ondersteuning* of als *betwisting*. Vervolgens heb ik de zaak in een schema weergegeven. Ik geef nu eerst de standpunten, daarna de proposities en daarna het schema. Links staan telkens de transcriptiegels waaruit de standpunten en proposities afgeleid zijn.

Regel(s) Standpunten in het schema

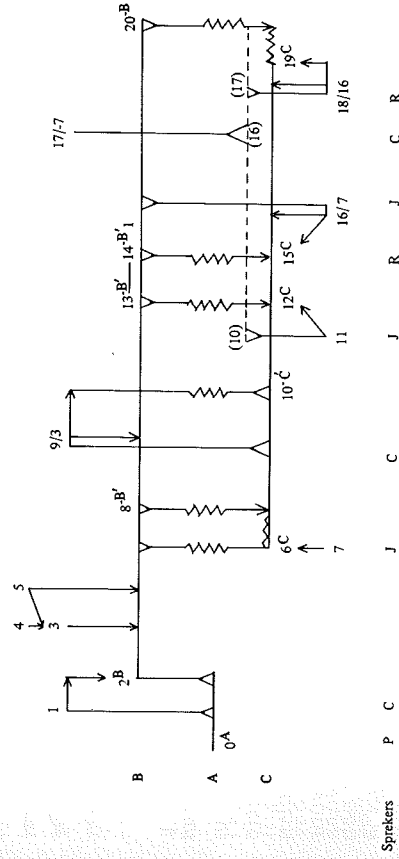
- 5-6 A. Terroristen moeten genezen worden zodat ze weer normaal in de maatschappij kunnen functioneren.
 11-12 B. Terroristen mogen niet vrij rond blijven lopen.
 19-20 C. Je moet bij de berechting ook achtergronden en motieven van de daad bekijken.

Proposities in het schema

- 10-11 1. Ze hebben een heleboel mensen van hun leven beroofd.
 11-12 2. B. Ze kunnen niet vrij rond blijven lopen.
 13 3. Ze zijn een gevaar voor de hele maatschappij.
 13-14 4. Na enkele jaren zitten komen ze weer vrij.

Informele discussies

- 15-18 5. Hun vrij rond lopen veroorzaakt angst bij familieleden e.d. van de slachtoffers.
 19-20 6. C. Je moet ook kijken naar waarom ze 't gedaan hebben.
 20-21 7. Ze kunnen wel niet goed zijn of in de problemen zitten.
 24-25 8. -B. Je moet ze niet gelijk maar de doodstraf geven.
 26 9. (3) Ze zijn een gevaar voor de maatschappij.
 27-29 10. -C. Dan kun je niet zomaar rekenen van " 'n rare vader" of "moeilijk thuis".
 29 11. Je weet niet wat ze hebben.
 30 12. C. Daar moet je eerst naar kijken.
 30-31 13. -B. Je moet niet gelijk zeggen van hup doodstraf.
 31-32 14. -B. Je kan niet bij iedereen zeggen van hup gooi ze maar aan de galg.
 33 15. C. Je moet eerst kijken naar achtergronden en motieven.
 34 16. (7) Ze doen zoiets niet zomaar.
 34-36 17. (-7) Je gooit geen bom in een overvol stadion omdat je psychische problemen hebt.
 37-38 18. (16) Je doet het niet voor de lol, je hebt er een bedoeling mee.
 38-39 19. C. Daar moet je eerst naar kijken.
 39-41 20. -B. Je moet niet meteen zeggen ze hebben mensen vermoord dus moeten ze de doodstraf hebben.

Toelichtingen

1. ——— standpuntlijn
2. ———< aanvallen, argumentatief of via een parafraze
3. ———> verdedigingen, id.
4. 6^C/10 parafraze/verwerping
5. - - - - - verdedigingslijn van een standpunt
6. <—> kontrastrelatie
7. <—> gelijktijdige aanvals- en verdedigingsfunctie
8. <—> achter- en voorwaartse functie
9. <—> voorwaartse functie komt pas in tweede instantie tot stand
10. ——— relatie van bijval (13-14, 15-16)

Schematische weergave van propositionele relaties

deze herhalingen verschillen in *aansluiting*. In 9/3 herhaalt C 'zonder meer' een eerder argument voor haar standpunt (prop. 3), maar zet nu ook *tegen het opponenten-standpunt* in. Het is niet toevallig dat deze manoeuvre een pauze oplevert waarna C zich genoopt voelt de relevantie van 9/3 te demonstrenen via 10-C. De herhalingen in 12 en 13 worden voorafgegaan door 11 waarin eerst een (mogelijke) implicatie in 10 wordt tegengesproken, namelijk dat J zou goedkeuren dat van te voren al, los van de draad zelf, van psychiatrische diagnoses uitgegaan zou worden bij de aanpak van terrorisme.

Tegelijk kan 11 de *basiss* vormen om nogmaals voor C te pleiten (12^C), zonder dat 11 per se een argument hoeft te zijn. Duidelijk is slechts dat het een *schakel* vormt. Dit type uitingen lijkt in discussies van groot belang.

III. Een andere observatie met betrekking tot de verwerpingen is dat ze in *contrastparen* voor kunnen komen, zoals hier in 12-13, 14-15 en 19-20. Wat is daarbij nu de onderlinge relatie tussen de paardelen? Hier valt *logisch gezien* op te merken dat, wanneer de tegenstelling geen overlapping en geen derde mogelijkheid kent (complementair is), geldt: a-b.⁶ Maar die opmerking raakt niet de kern. Want wanneer de tegenstelling reeds complementair zou zijn volgens gedeelde kennis van de deelnemers, zou de opmerking absurd zijn. De opmerking wil juist een tegenstelling *creëren* waarvan de suggestie uitgaat dat het eigen standpunt *het* alternatief voor het verworpen standpunt is. Deze inperking van het aantal mogelijke standpunten probeert dus een situatie te creëren waarin het verwerpen van het ene standpunt een argument voor het andere is, en andersom. Het is deze omstandigheid die ik met de kartelige lijnen heb aangeduid.⁷ Een consequentie ervan is, dat aangedragen argumenten als 9/3 and 16/7 een dubbele aanvals- en verdedigingsfunctie krijgen, die 3 en 7 minder duidelijk hadden.

4. Contrastiviteit als probleem – en andere algemene opmerkingen

Onze analyse heeft duidelijk gemaakt dat het begin van deze discussie *extrem* contrastief is, in die zin dat niet alleen meerdere standpunten tegelijk verdedigd worden, maar ook veel contrastparen gerealiseerd worden die het aantal mogelijke standpunten tot twee beperken. Dat laatste is nu wellicht geen regel. Maar de conceptuele structuur die eraan ten grondslag ligt wel: een voor de discussie al afgebakend veld van mogelijke standpunten en argumenten, waarin zelden een standpunt los wordt gezien van de alternatieven.⁸

Deze structuur hoeft zich niet te manifesteren in contrastparen, en doet dat verderop in dezelfde discussie ook niet. Wel is er in andere fragmenten, die ik hier niet kan presenteren, sprake van een tendens om alternatieve standpunten in het spel te brengen bij de bestrijding van opinies. Dit kán omdat de argumenten tegen het ene standpunt ook voor het andere gepresenteerd kunnen worden. Die omstandigheid is niet specifiek voor het discussiethema, maar voor het discussietype waarin enerzijds alle deelnemers zich voorbereid hebben en anderzijds geen procedure is vastgelegd.

De bijzondere opbouw van dit discussiefragment maakte het nodig om enkele notatieconventies in te voeren die verder gaan dan de boomdiagrammen die tot dusver in gebruik zijn. Naast de in de legenda al gegeven verklaringen zijn de volgende handwijzingen nodig. De verschillende standpunten zijn op horizontale lijnen weergegeven. Standpunt A vormt slechts het startpunt; het wordt door P (voorzitter) aangedragen om opinies te ontlokken. Niet helemaal duidelijk is of de vertegenwoordigers van C (J en R) tevens A willen ondersteunen. In ieder geval expliciteren zij slechts C, dat wel met A verenigbaar, maar niet identiek is. De bijdragen van de vertegenwoordiger van standpunt B 'starten' boven de balk (en blijven daar soms wanneer slechts het eigen standpunt wordt geformuleerd), die van vertegenwoordigers van C beginnen van onderop. De nummers (die corresponderen met de proposities in de lijst) geven aan in welke volgorde uitspraken gerealiseerd zijn. Wanneer niet standpunten rechtstreeks maar slechts argumenten aangevallen casu quo verdedigd worden, grijpen deze acties aan op de verdere gingslijn van dat standpunt (zie 16, 17). Een pijl die eerst horizontaal naar rechts loopt geeft aan dat een uitspraak in *tweede instantie*, na het uitblijven van een onmiddellijke reactie, benut wordt als startpunt voor een andere uitspraak. (Ik verzoek de lezer nu eerst op eigen houtje het schema te 'lezen' en pas daarna de nu volgende opmerkingen over opmerkelijke momenten.)

I. In de discussie komen nogal wat negatieve standpuntformuleringen voor, die belangrijke interpretatieproblemen opleveren. 2^B kan heel goed geïnterpreteerd worden als 'het' standpunt van spreker C, dat wel in *oppositie* staat met A maar er niet de *ontkenning* van is. Moeilijker is het bij 10-C. De formulering (*dan kan je toch niet zomaar rekenen van ...*, r. 27) maakt duidelijk dat hier een standpunt verworpen wordt dat aan een mogelijke ander wordt *toegeschreven*.⁵

Een dergelijke perspectivering is te zien in de formulering van 8-B (*hou kan je wel zeggen ja ...*, r. 23), zij het dat de verwerping minder duidelijk is dan in 13-B. De vraag is hier, hoe de 'argumentatieve' strekking van deze expliciete verwerpingen te omschrijven is. Het zijn enerzijds rechtstreekse aanvallen op een opponentenstandpunt, anderzijds zijn het slechts aanvallen voor 'wie de schoen past': het is mogelijk de aanval ongedig te verklaren door zich van het geformuleerde standpunt te distantiëren. Het is opmerkelijk dat C dat na 8-B niet doet; dat kan aan de onduidelijkheid van J's (onderbroken) beurt liggen en aan het feit dat C eerder wilde reageren – een goed voorbeeld van een coördinatieprobleem in een meerpartijengesprek. In ieder geval geeft zij J daarmee aanleiding om later wederom met 12^C en 13-B te komen. Dit is wellicht de verklaring voor de herhaling van het ogenschijnlijk irrelevante stroman-standpunt in propositie 13 en 14. Zolang niemand de relevantie van het stroman-standpunt betwist is het mogelijk zinvol via het verwerpen van de stroman het eigen standpunt te 'plaatsten'. En deze betwisting volgt pas in regel 41 en verder.

II. Zoals J zich in 12 en 13 herhaalt, zo herhaalt C zich al eerder in 9/3. Maar

Nu is een dergelijke discussie een nogal complex geheel. Alle discussiedeel-
nemers hebben voortdurend een veelheid aan keuzemogelijkheden. Iemand
wiens standpunt argumentatief aangevallen is heeft bijvoorbeeld de keuze
tussen:

- een eerder standpunt van de ander aanvallen, argumentatief of recht-
streeks;
- een ander standpunt creëren, dat meer of minder expliciet aan de ander
toeschrijven en verwerpen;
- op de waarheid of relevantie van het tegenargument ingaan;
- het standpunt herformuleren;
- een "zwaarder wegend" voor-argument naar voren brengen.

De argumentatietheorie heeft zich tot dusver overwegend met de derde
mogelijkheid bezig gehouden, omdat die te analyseren is als een taak waarin
analyse van een redenering centraal staat: zij het dat het hier niet gaat om het
kritiseren van een opponenstandpunt, maar om het kritiseren van een (als
redenering reconstrueerbare) argumentatieve aanval op het *eigen* standpunt.

De vraag is hoe deze complexiteit van informele discussies *gewaardeerd*
moet worden. De mening dat het hier gaat om een discussietype dat door de
gebreekte discipline van de deelnemers niets goeds kan opleveren is niet van
vandaag of gisteren.⁹ Men kan besluiten de discussie strikt te reguleren door
bijvoorbeeld de rollen van aanvaller respectievelijk verdediger van één en
hetzelfde standpunt vooraf te verdelen, en aldus het probleem vermijden. Ik
wil daar twee kanttekeningen bij plaatsen.

Ten eerste wil een groot aantal leraren blijkens een enquête¹⁰ juist graag
informelere discussievormen trainen. Ten tweede vormen de informele 'dis-
cussiegewoonten', zoals die in bovenstaand discussiefragment vertoond wor-
den, het basisset van vaardigheden waarop eventuele argumentatie-
en discussiecurssen zullen moeten voortbouwen. Het lijkt niet zinvol
leerlingen de beginselen van het formele debat bij te brengen zonder in te gaan
op de alledaagse discussievormen die ze uit eigen ervaring kennen.

Nu bestaat er voor de *beschrijving* van informelere discussies nog weinig
instrumentarium, en wat er bestaat aan beschrijvingen gaat niet zozeer in op
de propositionele substantie als op globale interactionele categorisering
van de taalhandelingen.¹¹ En als er geen beschrijvingsinstrument is, is het
evalueren al helemaal moeilijk. Instructies en beoordelingsnormen in didacti-
sche literatuur hebben dan ook meestal de vorm van algemene maxims als
'toon elkaar dat je luistert', 'breng belangrijke punten in' en dergelijke¹², die
op geen enkele manier op analyse van de specifieke problemen van een
discussievorm gebaseerd zijn. Dat laatste geldt ook voor de normatieve
analyse die in de argumentatietheorie aanbevolen wordt. Daarbij moet aan
alle tekstuitspraken een argumentatieve functie worden toegekend; en wan-
neer dat niet mogelijk blijkt, wordt de uitspraak verder verwaarloosd casu
quo wordt tot afwezigheid van 'serieuze' argumentatie geconcludeerd.

In het bovenstaande heb ik door middel van de introductie van een
notatiesysteem voor 'gemengde' discussie en een eerste bespreking van enkele

opvallende verschijnselen, een aanzet willen geven tot een meer onbevangen
beschrijving - en ooit tot een dito beoordeling.

Noten

1. Onder een *informele discussie* versta ik een discussie waarvoor geen procedure is vastge-
legd maar waarop de deelnemers zich wel hebben voorbereid. Er kan een voorzitter zijn
aangevozen. Voor zover ik zie is dit type discussie in het onderwijs vrij gebruikelijk.
2. Andere consequenties zijn bijvoorbeeld dat er geen instrumentarium is voor de beschrij-
ving van de wijze waarop verschillende typen betwistingen in discussies geformuleerd
worden en voor de beschrijving van 'niet-argumentatieve' relaties en uitspraken.
3. Dank aan Gert Rijlaarsdam voor het ter beschikking stellen van de opnames.
4. Zie bijvoorbeeld prop. 8, die door J geformuleerd wordt als weergave van een mogelijk
standpunt dat zij nog niet *expliciet* afkeurt.
5. Om recht te doen aan het interpretatieve karakter van deze toeschrijving is een index aan
de standpuntletter toegevoegd: 13^B.
6. Zie Verhoeven 1980.
7. Merk overigens op dat in 14-15 de volgorde van eigen standpunt/verwerping ander-
standpunt omgekeerd is, zonder iets aan de wederzijdse afhankelijkheid te veranderen.
8. Deze structuur lijkt geldig voor *alle* discussies waarvoor geldt dat deelnemers van
te voren al een 'engagement' in de materie meebrengen. Het tegendeel lijkt een uitzonde-
ring te zijn.
9. Zie Pander Maat 1983 voor een beschrijving van het ontstaan van de dialectiek als
ongemengde discussievorm.
10. En dat dat zo is, blijkt uit de enquête die Rijlaarsdam onder leraren hield (zie Rijlaarsdam
1982, Bijlage 1).
11. Zie Eisenberg/Garvey 1978 en Jackson/Jacobs 1981. Dit werk betreft trouwens conflic-
ten tussen kleuters en alledaagse kleine 'overlegsituaties' tussen volwassenen in de
privé-sfeer.
12. Zie de beoordelingschema's in Rijlaarsdam 1982, 45-46.

Literatuur

- Eemeren, F.H. van, R. Grootendorst en T. Kruijer
1983 *Argumentatieler 1: Het analyseren van een betoog*. Groningen: Wolters Noordhoff.
- Eisenberg, A.R. en C. Garvey
1981 'Children's use of verbal strategies in resolving conflicts'. *Discourse processes* 4,
149-171.
- Hoven, P. van den
1982 'Een kritiek formuleren'. *Tijdschrift voor taalbeheersing* 4, 328-344.
- Jackson, S en S. Jacobs
1981 'The collaborative production of proposals in conversational argument and persuasi-
on: a study of disagreement regulation'. *Journal of the American Forensic Association* 18
(Fall), 77-90.
- Pander Maat, H.
1983 *Sofistiek en dialectiek: discussie-idealën en discussiepraktijken in het laat-5e-eeuwse*
Athene. Tilburg (TILL-paper nr. 46).
- Rijlaarsdam, G.W.C.
1982 *Beoordelen van discussievaardigheid*. Amsterdam (SCO-rapport).
- Verhoeven, G.
1980 'Het gebruik van tegenstellingen in politieke leuzen'. *Tijdschrift voor taalbeheersing* 2,
260-263.
- Wunderlich, D.
1980 'Pro und Kontra'. *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik* 10 (38/39),